

ПРОТЕСТАНТИЗМ В СИСТЕМІ МІЖКОНФЕСІЙНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ

В умовах глобалізації проблема ідентичності стає головною темою філософських дискусій. Суверенні території (у тому числі «канонічні») включені до глобальної мережі, а кордони стали пересувними і прозорими. Більше того, як запевняють Ж. Дельоз та Ф. Гваттарі, соціологам релігії слід вчити не тільки нову географію, але й нову історію, бо після деконструкції, послідовно та рішуче проведеної постмодерністами, жодна метанарація не може зберегти status quo. В той же час, за З. Бауманом, в глобальному мультиверсумі перед людиною постає завдання відтворення сакральних вимірів ідентичності. Саме в цьому вбачається спосіб повернення смислів в життєвий світ.

Згідно концепції Е. Сміта, ідентичність в своєму філогенезі проходить наступні етапи: родовий, регіональний, соціоекономічний, релігійний, етнічний, національний, цивілізаційний. В останньому присутні всі інші, але релігійна складова ідентичності є домінуючою. Якщо ця теза вірна, то для багатоконфесійної України цілком можливий сценарій «конфлікту цивілізацій» С. Гантінгтона, бо Східні й Західні церкви, ортодоксальні православні, католики-«латиняни» й протестанти-«сектанти» стоять по різні сторони барикад. Які ж принципи повинні бути покладені в базис гармонійних міжконфесійних відносин і яку роль, зокрема, може відіграти в цій системі протестантизм? На це питання в релігієзнавчій літературі чіткої відповіді досить не існує¹.

Отже, стає актуальною мета даної статті – аналіз місця та ролі (реальних та ідеальних) протестантизму в системі міжконфесійних відносин в сучасній Україні.

Сучасні вітчизняні дослідники пропонують розглядати проблему не на поверхні суспільно-політичного життя, а саме в культурно-релігійній площині: існування людських спільнот є вкоріненим у більш фундаментальних (аж до архаїчних, “первісних”) сферах, ніж *політичний* у сучасному розумінні (П. Бублик). Разом з тим, не варто вдаватися до суто метафізичних понять, які говорять про релігію, націю, культуру мовою онтології (В.А. Малахов), немов ці речі є обов’язковими і передаються з кров’ю. Важливо акцентувати увагу на тому, що сучасна людина має право формувати своє власне відношення до релігії і нації. І цю презумпцію не можна відмінити. Отже, важко зрозуміти, чому так багато говорять про конфлікт ідентичності та плюралізму або собітотожності та різноманіття (Н. Федорова), адже вони передбачають одне одного, «автентична ідентичність» неможлива в тоталітарному монорелігійному чи зовсім безрелігійному суспільстві.

Конфесійна ідентичність завжди узгоджувалась з національною та культурною, часом через них і здійснювалась. Але особливої значущості ці нетривіальні зв’язки набувають в період розбудови нації, коли релігія і держава виступають засобами взаємної легітимації.

Провідну роль в історії України відіграло християнство. Створення давньоруської держави, мови, освіти, культури відбувалося «під сигнатурою Софії». Однак українське християнство з самого початку поставало як синтез традицій. Християнська культура софійно поєднувала універсальне, національне, локальне щоразу неповторним чином. Українознавці говорять навіть про полікультурну парадигму української історії (В. Любащенко, В. Нічик), що знаходило своє яскраве вираження в конфесійній відкритості до католицизму і протестантизму, толерантності, екуменізму.

«Багатовекторність» духовно-культурного життя для українського народу є характерною ознакою. І Перший, і Другий, і Третій Рим були і залишаються духовними

* Канд. філософ. наук, докторант Відділення релігієзнавства Інститут філософії імені Г.С. Сковороди НАН України.

¹ Панько К. Мотиви та наслідки втручання влади в міжконфесійне протистояння в Україні (українські церкви та релігійна свобода на межі століть). – К., 2004.

центрами, що своїми впливами створюють в Україні перехрестя цивілізацій, унікальний синтез культур. Православні всіх церков, католики, уніати, протестанти вже ввійшли до історії релігії і культури України; чисельні історичні факти засвідчують це. Коли сьогодні говорять про якусь національну духовну традицію, то слід мати на очі, що традиційним для України є саме багатство і різноманітність *традицій*. Назвати українську культуру православною можна лише вельми умовно, вона не належить певній конфесії, не є «канонічною» власністю. Кроком на шляху до міжконфесійної злагоди було б визнання церквами добросусідства і спільної справи в просторі української культури.

Політологи відзначають, що на початок ХХІ ст. українська церква дрейфує до надмірної ідеологізації і створення нових державно-політичних союзів. Вказані тенденції по-новому визначають ідентичність конфесій. Так УПЦ КП заявляє про себе як про національну церкву незалежної України, в спорах про легітимність апелюючи до факту незалежності держави: незалежній державі – незалежну церкву. Для УПЦ МП ідентифікація здійснюється через єдність з Московським Патріархатом, канонічними православними традиціями, російською культурою. УГКЦ ідентифікує себе як національну церкву, що об'єднує східну і західну християнські традиції, але відносини з Ватиканом залишаються ключовим спірним питанням – чи «національна церква» є дійсно незалежною, а чи ж все таки керується із закордонного центру. Протестантські громади підтримують історичні та дипломатичні зв'язки з єдиновірцями Європи, США, інших країн, але займають активну громадянську позицію і формують власний імідж українських європейців. Саме європейський вектор культурної та політичної орієнтації протестантів маркірує їх «іншість» для поборників слов'янської єдності під проводом Москви.

Реформаторська ідея відокремлення церкви від держави не популярна серед урядовців і церковних ієрархів. Справа не лише в недоліках чинного законодавства про свободу совісті та релігійні організації. Головна проблема – незрілість громадянського суспільства і неясність власної конфесійної Ми-ідентичності, які не можуть дотепер звільнитися від пильної державної опіки. Можна погодитися з цілком слушним висновком аналітиків, що перш за все потрібне «внутрішнє звільнення релігійної свідомості, яке відкидає всі непритаманні власне сфері релігійної віри функції – «консолідації», «традиції», «націоналізації» тощо». Саме через «розрізнення» політичного і релігійного, суспільного і особистого можлива невимушена релігійно-конфесійна ідентифікація вільних спільнот, що у своїй сукупності утворюють громадянське суспільство і протистоять «спокусі тоталітаризму», про нові загрози якого завчасно попереджали Г. Арндт, К. Поппер, Ж.-Ф. Ревель.

Плюралізм релігійного життя – це не тільки питання державної політики, а й спосіб існування релігій та конфесій. Презумпція плюралізму дозволяє переосмислити власну ідентичність і побудувати нові відносини з «інославними». Але є й певні межі вільного спілкування, необхідні для збереження тієї ж самої ідентичності.

Як підкреслює протестантський автор Ігор Подберезький, розмаїття передбачає своєрідність кожного християнського віровчення: «Своє ми вважаємо насамперед у вірності Біблії. Проте не нехтуємо і Символами віри, які проводять межу між істинним віровченням і ересю (тут на перше місце ми ставимо Апостольське кредо). Для позначення нашої своєрідності важливо і те, що називається «віресповіданнями»: від «Баптистського віресповідання 1689 р.» до «Віровчення евангельських християн-баптистів 1985 р.». Кордони, що відокремлюють нас від інших християн, покладаються також традиціями і досвідом евангельсько-баптистського руху... Важливо пам'ятати про те, що, за винятком Біблії, інші «прикордонні стовпи» затверджені людьми, а тому можуть «переноситися». Нам цінна наша окремість від інших. Мало бути «християнином взагалі» - треба бути православним, баптистом, католиком, лютеранином або ще ким².

Протестанти займають активну соціальну позицію в суспільних дискусіях та

² Подберезский И.В. О плюрализме // Богомыслие. – 2004. – № 10.

міжхристиянському діалозі. Є специфіка цієї позиції, якщо порівняти її з політикою католицької та православної церков.

Російський протестантський соціолог В'ячеслав Бачинін наголошує, що активізм євангельських віруючих заслуговує особливо високої оцінки, якщо врахувати, що християнин має право і можливість гідно існувати далеко від політичної суєти, але вільно, з внутрішніх переконань, приймає рішення брати участь у практиці налагодження й постійного вдосконалювання конструктивних відносин між християнськими церквами, державою і громадянським суспільством. Цікаво, що протестанти визнають: національна ідея – це християнська ідея як ціннісно-нормативний орієнтир³.

Як зазначають вітчизняні дослідники, християнський центр України помітно зміщений на Захід. Католицькі, протестантські та національно свідомі православні громади там виявляють найбільшу активність.

Зрозуміло, що влада висуває вимоги до церкви: бути національною і бути канонічною, а чинний закон «Про свободу совісті та релігійні організації» регулює більше питання свобод організації і майже лишає поза увагою питання свободи совісті як індивідуальної свободи⁴.

Цим користуються ієрархи найчисельніших, привілейованих конфесій, зокрема УПЦ МП. Намагаючись захистити громадян України від впливу «тоталітарних» сект чи «деструктивних» культів, вони поряд з тим планують у такий спосіб, принаймні частково, закріпити власну «монополію» в Україні, означивши себе як частину «традиційної релігійної культури», оберігати яку можна навіть засобами державної влади⁵.

Слід прислухатись до американських християнських дослідників, які, будучи лояльними національним духовним традиціям, акцентують: коли націоналізму чи патріотизму віддається перевага перед вірністю Христу й Його Церкві, це є ідолопоклонство⁶.

Патріотизм виявляється в тому, щоб збагатити міжкультурним досвідом власні церкви і синтезувати краще з інших традицій. Тому патріотизм – це добросусідство, а не ізоляціонізм та ксенофобія. Як наголошує А. Баумгартнер, наше індивідуальне, особисте існування завжди було нерозривно пов'язане з сім'єю, народом, церквою, а через них – з світовою спільнотою. Добросусідство існує для зміцнення спільності, але добросусідство вимагає поваги та терпимості там, де спільність закінчується, водночас добросусідство виявляє свою солідарність і з тими, хто потребує допомоги⁷.

Митрополит Андрей Шептицький підкреслював, що возз'єднання християн – досить віддалена і невизначена перспектива: «Досвід навчив мене, що у розмові про порозуміння між різними віросповіданнями люди схильні привести ці віросповідання до єдиного знаменника, тому на самому початку заявляю, що таке об'єднання всіх українських віросповідань вважаю неможливим і навіть тоді, коли говоритиму про таке поєднання, то лише в теорії»⁸. Отже, екуменічний діалог та єдність – це ідеальне, а не реальне: «Ми всі маємо розглядати роботу над об'єднанням Церков як той моральний обов'язок любові до Бога, який проявляється у християнській любові до ближнього, і як

³ Нічик В.М. Петро Могила в духовній історії України. – К., 1997. – С. 13.

⁴ Панько К. Мотиви та наслідки втручання влади в міжконфесійне протистояння в Україні (українські церкви та релігійна свобода на межі століть). – К., 2004. – С. 75.

⁵ Панько К. Мотиви та наслідки втручання влади в міжконфесійне протистояння в Україні (українські церкви та релігійна свобода на межі століть). – К., 2004. – С. 140.

⁶ Митте Т.Л. Национализм // Диспут. – 1992. – №1. – С.140.

⁷ Баумгартнер А. Христианская этика и политика добрососедства в Европе // Логос. Диалог Восток-Запад. – 1995. – Вып. 50. – С.11.

⁸ Кочан Н. Брестская уния и Украинская Католическая Церковь в экуменической перспективе // Логос. Диалог Восток-Запад. – 1995. – Вып. 50. – С.40.

найбільш важливий елемент нашого християнського патріотизму»⁹. Добросусідство стає першим кроком до спільності.

Патріотизм означає також входження української церкви в світову сім'ю церков, відновлення історичних та культурних зв'язків з християнською Європою. М. Велькер нагадує, що до Реформації у Німеччині не було традицій високої культури, періоду середньовіччя тут передував період язичницького варварства. Тому відстояти свою культурну самобутність можна було, лише актуалізувавши християнську традицію відповідно до національного духу. Ренесансом Північної Європи стала Реформація. Здавалося, що протестантська антропологія призведе до моральної апатії та фаталізму. Проте протестантизм навпаки ставав дедалі більше релігією дії. Річль вважав, що життєстверджуючий пафос протестантизму - головне його досягнення¹⁰.

Надія та воля до соціальної дії, які дозволили реформувати весь устрій життя Європи, залишаються для України ще не відкритим ресурсом. Реформація постає програмою не тільки церковних перетворень, а й вектором суспільного розвитку.

В українському суспільстві після Помаранчевої революції змінилося дуже багато. Змінилася сама суспільна свідомість. Схоже, що Україна зробила остаточний вибір на користь Європи, демократії, християнства. Підкреслимо: не на користь США, що нібито фінансували революцію. Якщо цей вплив і мав місце, то він мало позначився на тисячах простих людей із сільської глибинки, які долар в очі не бачили, адже саме вони становили значну частину революційної маси на Майдані. Майдан став школою свободи і відповідальності, досвідом особистої мужності, рішучого вибору. Українці, як народ протиставили себе відчуженій від них державі. У цьому протиставленні лівіафанової держави та громадянських асоціацій зароджується і міцніє громадянське суспільство. Не через патерналізм з боку держави та її структур, а через вільні асоціації, які ще Алексіс де Токвіль називав найважливішим чинником створення громадянського суспільства. Вибір зроблено на користь свободи, як вона розумілася ще за часів античної демократії. Коли самі громадяни створюють громадські інституції та вирішують, кому делегувати свою владу. Саме ця рецепція демократії позначилася, коли пробуджені люди заявили: «Досить!» корупційному режимові і клановості.

Звісно, набута свобода багатьом виявилася непосильно важким тягарем. І ось знову згадують про дешеву радянську ковбасу, як визволені з рабства євреї згадували про єгипетські «блага». Треба вірити, що вже подолано точку неповернення й демократія, свобода та громадянське суспільство стануть реальністю. Саме тут слід окремо зазначити про роль християнських церков. Російські видання дуже багато спекулювали цією темою, звинувачуючи віруючих Української Православної Церкви Київського патріархату, протестантів, католиків та уніатів в змові проти Росії і Московського Патріархату.

Але позиція церков була продиктована не лише політичними уподобаннями чи конфесійними позиціями. Розділяли церкви такі питання: чи бути релігійній й громадянській свободі в Україні, коли православні, католики і протестанти можуть мирно разом існувати, разом здійснювати служіння для суспільства; коли віруючі можуть вільно вирішувати, до якої церкви ходити; коли церкви та віруючі отримують рівні права відкрито сповідувати свою віру і заявляти про неї у суспільстві. Ці питання назріли в релігійному співтоваристві давно, набагато раніше Помаранчевої революції.

На відміну від Росії, де соціально-політичний і релігійний простір організований навколо єдиного центру, де все тримається єдиною волею самодержця і патріарха, Україна має позитивний досвід співіснування різних культур і конфесій. Це розмаїття може бути органічно єдиним і цільним, але без примусу патріархів і державного втручання.

⁹ Кочан Н. Брестская уния и Украинская Католическая Церковь в экуменической перспективе // Логос. Диалог Восток-Запад. – 1995. – Вып. 50. - С.36.

¹⁰ Велькер М. Христианство и плюрализм. – М., 2001. – С. 148.

Західні спостерігачі підкреслюють особливу позитивну роль протестантських церков у подіях Помаранчевої революції. Три протестантських лідери підписали Звернення, в якому засудили фальсифікацію виборів і приєдналися до кардинала Гузара та патріарха Філарета. Був створений безпрецедентний екуменічний союз¹¹.

Дослідники релігійності в пострадянському суспільстві давно зауважили подвійні стандарти у стосунках між державою і релігійними конфесіями: політична практика і законодавчі норми не збігаються; відзначається ухил сучасної державної політики у бік "традиційних конфесій" і особливо православ'я МП. Очевидна дискримінація протестантизму, якій грає дедалі більшу роль у духовному житті країни. Важливо зазначити й неправомірність порівняння даних про самоідентифікацію населення з традиційними і новими конфесіями, що носять якісно різний – загальнокультурний і власне релігійний характер. Реалізація свободи совісті стає важливим, але малоосмисленим чинником сталого розвитку країни у XXI ст.¹²

Як висновок, можна констатувати: протестантизм в системі релігійно-конфесійних відносин в Україні стає фактором динамізму та створення «відкритого суспільства», вибудовування прозорих та рівноправних міжконфесійних відносин.

Протестантизм дозволяє актуалізувати християнську традицію таким чином, що вона набуває адекватних національних й історико-культурних форм, бо головним є не сама традиція, а творчий імпульс і перевідкриття першохристиянства, яке передує всім традиціям.

Протестантизм займає гідне місце в українській історії, в тих її прочитаннях, які спираються на постулат полікультурності та поліконфесійності. Включення протестантських громад у релігійний континуум України розширює межі свободи релігійного самовизначення особи, про яку слід частіше нагадувати високим ієрархам, випереджаючи спокуси монополізації та уніфікації духовно-культурного життя. Останнє: відновлення єдності християн Сходу і Заходу, а протестантизм може виступати як посередник у такому діалозі, є передумовою ренесансу християнської цивілізації, частиною і навіть форпостом якої нині є Україна.

*О. Горкуша **

СВОБОДА ЛЮДИНИ ПЕРЕД ОБЛИЧЧЯМ БОГА ТА СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ

Однією з чи не найбільш обговорюваних сучасними українськими релігієзнавцями тем є проблема свободи совісті, що актуалізується сьогодні об'єктивними процесами в нашій державі (у її правовому, політичному та релігійному полі). Традиційно для українського релігієзнавства свобода совісті (релігії) визначається як фундаментальна людська цінність, "природне, невідчужуване право кожної людини", що "знаходиться в нерозривному взаємозв'язку із світоглядними горизонтами буття людини і є важливим елементом життєдіяльності особистості та соціуму¹. Для глибшого осмислення поняття свободи совісті сучасні українські провідні релігієзнавці наголошують на потребі розрізняти такі поняття як "свобода совісті", "свобода релігії", "свобода церкви"

¹¹ Michael Bourdeaux. The Christian Voice in Ukrainian Elections // Religion in Eastern Europe. – 2005. – №1. – С. 5-6.

¹² Андреева Л.А. Православие, протестантизм и стратегия устойчивого развития России в начале XXI // Общественные науки и современность. – 2004. – № 3.

* Молодший науковий співробітник Відділення релігієзнавства Інституту філософії НАН України.

¹ Бабій М. Свобода совісті: сутність і структура // Релігійна свобода: гуманізм і демократизм законодавчих ініціатив в сфері свободи совісті (міжнародний і український контекст).- К., 2000.- С.6.